

Токаленко П.О.

Херсонський національний технічний університет

ІСТОРИОГРАФІЯ ПОДІЙ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В ПОСТРАДЯНСЬКІ ЧАСИ

У статті автор опублікував історичні дослідження подій Першої російської революції кінця ХХ – початку ХХІ століття. Основна увага приділена дослідженню українських істориків стосовно чергового етапу національного відродження української інтелігенції під час революції 1905–1907 років. Також автор стисло проаналізував праці американських істориків, які вивчали події Першої російської революції. Крім цього, в статті опубліковані фрагментарні відомості стосовно репресивної політики царизму в 1905–1910 роках, на основі досліджень сучасних українських та російських істориків. У статті надано статистичні данні щодо єврейських погромів на півдні України. Розглянуто питання антиукраїнських репресій з боку чорносотенного руху та державної влади в Україні в 1905–1907 роках. Акцентовано увагу на міграційному процесі українців як наслідку російської шовіністичної політики. Описано діяльність агентів жандармерії проти революційних сил. Особливо організацію внутрішнього спостереження за військами, організовану царською владою. Надана фрагментарна інформація щодо розташування російських військ в Україні, готових до придушення масових революційних заворушень. Відображено життя на каторзі в роки революції 1905–1907. Розглянута царська цензура як інструмент для боротьби із свободою слова в Російській імперії. Організація контрреволюційних сил в Російській імперії описана автором в контексті досліджень 90-х років ХХ століття. Новий погляд на причини революційного руху 1905 року розглянутий згідно з дослідженнями істориків початку ХХІ століття. Кількість жертв від подій у Петербурзі 9 січня 1905 року подано з альтернативних міркувань. Стаття розділена на два блоки: історіографія 90-х років ХХ століття та історіографія подій Першої російської революції початку ХХІ століття. Вся інформація у статті подана в хронологічному порядку та розділена за тематичними блоками.

Ключові слова: Перша російська революція, політика царської реакції, «українське питання», «Чорна сотня», російський шовінізм.

Постановка проблеми. Огляд подій Першої російської революції 1905–1907 років у роботах дослідників після 1991 року був частково позбавлений ідеологічного складника. Формування нових історичних шкіл на базі колишніх республік Радянського Союзу та предметне дослідження революції 1905–1907 років у межах новоутворених держав стало основною ознакою розвитку історіографічних досліджень у 90-их роках ХХ століття та на початку ХХІ століття. Основним мотивом істориків пострадянського періоду була побудова власної державної концепції відносно революційних подій на початку ХХ століття. Безперечно, найбільша доробка з цієї проблематики була зроблена російськими істориками. Власне ж погляд на події 1905–1907 років став різнитися залежно від концептуального складника методики дослідження, тобто від того, чи додержувалися дослідники радянського формаційного підходу в інтерпретації подій Першої російської революції, чи вони намагалися розгледіти революційні

події 1905–1907 років крізь призму ідеологічного нашарування.

Важливою віхою пострадянського періоду дослідження подій Першої російської революції в Україні стали дослідження українських істориків про участь українців в цих подіях та зміни національного життя в Україні, які стали можливими внаслідок соціально-політичної ситуації в Російській імперії у 1905–1907 роках.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати історіографію подій Першої російської революції 1905–1907 років у пострадянські часи.

Автор не претендує на повне розкриття проблематики подій Першої російської революції на основі історіографічних досліджень 90-х років ХХ – початку ХХІ століть, а лише намагається частково висвітлити новий науковий матеріал істориків, дослідників революційних подій 1905–1907 років. Всі роботи дослідників з вищезазначеної проблематики розділені автором на дві частини за хронологічною ознакою.

Історіографія подій Першої російської революції 90-х років ХХ століття.

Революційні події. Розпад Радянського Союзу в 1991 році відкрив шлях до активної історичної дискусії стосовно подій Першої російської революції й для західних істориків. Так, у 1990 році видавництво Принстонського університету в США випустило друком дві монографії американських дослідників подій Першої російської революції: Френсіса Вчисло «Сільська Росія в процесі реформ: держава, суспільство та національна політика. 1855–1914» та Ендрю Вернера «Криза російського самодержавства. Микола II та революція 1905 року». Ф. Вчисло вважав причиною Першої російської революції кризу в аграрному питанні в Російській імперії та неспроможність влади завершити реформи Олександра II від 1861 року.

Е. Вернер зазначав, що революція 1905–1907 років у Росії була останнім іспитом для монархічного ладу на можливість проведення реформ. Внаслідок поразки революції зміни у суспільному житті не відбулися, тому період до 1917 року Е. Вернер назвав «передсмертними конвульсіями російської монархії». Також він наголошував на слабохарактерності Миколи II, підкреслюючи те, що його життя було сповнене ілюзій стосовно безпеки свого положення в імперії та стабільності в політиці [1, с. 209–210].

Професор інституту Гаррімана при Колумбійському університеті Леопольд Хеймсон в 1993 році в своїй статті «Про причини революції» зазначав, що робітничий рух в Російській імперії лише на початку ХХ століття набув різких політичних та соціальних форм. Серед основних претензій робітників він відзначив вже сформовані вимоги до кращого відношення промисловців та підприємців до них, як-от: відмова від застосування грубої фізичної сили, вживання матюків, сексуальних домагань до робітниць, дозвіл на обідню перерву та вихід за потребою до туалету. Загалом робітники жалілися, що до них відносилися як до «дітей», «рабів», «кріпосних», «речей», а не як до людей [2, с. 6].

Організація контрреволюційних сил у 1905–1907 роках. У 1992 році дослідник І.Г. Самарцев, досліджуючи чорносотенний рух в Україні, відмітив, що перша подібна організація з'явилася в Україні в 1903 році в Харкові. А у 1905 році чорносотенні організації були поширені на Волинську, Катеринославську, Київську, Подільську, Таврійську, Херсонську та Чернігівську губернії [3, с. 90–91].

Дослідник Д.А. Андреев у 1993 році, вивчаючи діяльність таємної поліції на початку ХХ століття наголошував, що найціннішими агентами були департаментські філери, які «працювали» у російському парламенті. Вони спостерігали навіть за діяльністю масонських лож [4, с. 6–7].

В Одесі у 1905 році чорносотенці за вказівкою командуючого одеським військовим округом таємно отримували зброю з воєнних складів. За свідченнями градоначальника міста А.Г. Григор'єва озброєнні дружинники відкрито з'являлися на вулицях міста для єврейського погрому. Вони були готові вбивати євреїв, незважаючи на обставини. Так, один з одеських бойовиків-чорносотенців у своїх спогадах зазначав, що після вбивства Карангозова (поліцейський пристав, вбитий терористом-росіянином) майже кожен день били євреїв. На вулиці Велика Арнаутська чорносотенці били не тільки чоловіків, а й єврейських жінок [3, с. 94].

У 1995 році М.М. Вязмітінов, досліджуючи роботу жандармів у воєнному середовищі, наголошував, що це сформувало негативне відношення офіцерів до роботи жандармів. Генерал В.А. Сухомлінов вважав «особливо шкідливою» та принизливою таку діяльність жандармів. Великий князь Микола Миколайович досить різко зауважив П.А. Столипіну, що діяльність департаменту поліції у військах може привести до несправедливих звинувачень щодо офіцерів [5, с. 89].

Але спостереження за військами, як наголошував М.М. Вязмітінов, продовжувалися. Агенти стали з'являтися у формі козаків чи солдат. Прогулюючись містом, у місцях, які найбільше відвідують солдати, вони, розмовляючи з ними, намагалися дізнатися їх погляди на «сучасний політичний стан». Крім того, використовувалися фотографії, які «працювали» на мітингах, де проголошували промову військові, в результаті чого у відділеннях політичної поліції існували фотоархіви на осіб, які займалися пропагандою у військовому середовищі [5, с. 91].

Співробітники політичної поліції практикували погроми з різноманітними провокаціями з метою відволікти солдат та матросів від революційних виступів. Наприклад, в кінці 1905 року, згідно з розпорядженням Віце-директора Департаменту поліції П.І. Рачковського, в секретному відділі була організована типографія, в якій друкувалися промови до солдат, налаштовуючи їх проти представників інших народів. Таким чином, таємна агентура свідомо спрямовувала революційну енергію солдат та матросів у потрібне державі русло, оминаючи революційну ідеологію.

Переслідуючи членів революційних військово-організацій, жандарми іноді утримувалися від масової ліквідації, котра, на їх думку, не завжди давала потрібні матеріали «для притягнення до суду та тривалого утримання під вартою». Такий підхід до справи призводив тільки до провалу агентури. Вони надавали перевагу діям, які заважали роботі революційних організацій, або заарештовували окремих революціонерів у зручний момент, бажано на місці злочину [5, с. 93].

Дослідники В.І. Гусєв та В.М. Сорока в 1995 році досліджували діяльність царської охоранки на початку ХХ століття. Вони стверджували, що досвід політичної поліції Російської імперії не зник після 1917 року, а навпаки, в майбутньому був використаний НКВС та КДБ [6, с. 37].

У цьому ж році дослідник подій Першої російської революції А.В. Черняк писав про жертви січневих подій в Петербурзі. Він зазначав, що за офіційними даними 9 січня 1905 року загинуло 130 чоловік. Але іншої думки був академік А. Воробйов, який писав, що у лікарні Петербургу 9 січня 1905 року було привезено 1 216 вбитих та більш ніж 5 тис. поранених. А. Воробйов звертав увагу на меланхолічний запис Миколи II в щоденнику від 9 січня 1905 року: «Ясний морозний день. Было много дел и докладов. Завтракал с Фредерикс. Долго гулял. Со вчерашнего дня в Петербурге забастовали все заводы и фабрики. Из окрестностей вызваны войска для усиления гарнизона. Рабочие до сих пор вели себя тихо. Количество их определяется в 120 тыс. человек. Во главе рабочего союза какой-то священник – социалист Гапон. Мирский приезжал вечером для доклада о принятых мерах». Повний спокій був в душі імператора. А тим часом відбувались події, які визначали майбутню долю Росії, самого імператора та його родини [7, с. 206].

Історик В.М. Волковинський у 1996 році опублікував статистику єврейських погромів в Україні в 1905 році, пік яких припав на жовтень 1905 року. Він відзначав, що основна кількість погромів припала на «єврейську смугу осілості». Найчастіше в 1905 році в Україні погроми відбувалися: в Чернігівській губернії – 90, в Київській – 45, в Катеринославській та Полтавській – по 29, в Херсонській – 26, в Бессарабській – 20. Безпосередньо в жовтні 1905 року в Умані було зруйновано – 350 помешкань, у Херсоні – 330, в Катеринославі – 250, в Ніжині – 250, в Ізмаїлі – 220, в Кривому Розі – 129 помешкань. «Чорна сотня» влаштовувала антисемітські погроми лише тому,

як пояснювали її керівники, що усі народи Російської імперії зробили якийсь внесок у розширення її території, а євреї прийшли на чужу землю та й хочуть на ній господарювати [8, с. 2].

У багатьох містах України росіяни та українці намагалися захистити євреїв від погромів та вбивств. У 1905 році лише в Єлісаветграді Херсонської губернії було зафіксовано 337 гуманних по відношенню до євреїв актів. У селищі Гола Пристань Дніпровського повіту Таврійської губернії в жовтні 1905 року мешканці власними силами розігнали погромників. Теж саме зробили робітники Єлісаветграду, однак за погромників вступилися козаки [8, с. 2].

З Одеси сестра С.Ю. Вітте у жовтні 1905 року писала брату, що щоденно «руські люди» когось вбивали в місті, абсолютно безкарно. Міністр внутрішніх справ П.А. Столипін у листі до одеського генерал-губернатора П.Ф. Глаголева від 21 квітня 1907 року писав, що він неодноразово наголошував на необхідності роззброєння бойових дружин «Союзу руського народу», однак його вказівки й досі залишалися невиконаними, а чорносотенці Одеси, відчуваючи підтримку місцевої влади продовжували власну «шкідливу діяльність» [8, с. 3].

У 1998 році дослідник Максим Плакса у своїй статті «Чорносотенці» наголошував, що крайні монархічні політичні сили не тільки поділяли населення імперії за критерієм приналежності до руського народу, а й стверджували, що чиновники, інтелігенція та підприємці не можуть бути руськими внаслідок відсутності історичної прихильності руського народу до цих занять. До того ж своєю активною інтелектуальною діяльністю та революційними прагненнями представники ворожих до істинних руських людей професій, заслоняли світлий образ царя [9, с. 11–12].

Дослідник Л.В. Бородич у 1999 році дослідив організацію військово-охоронної системи Росії на початку ХХ століття. Він перерахував воєнні сили, які міг використати уряд Російської імперії для стабілізації внутрішньополітичної ситуації в Україні. Зокрема, він наголошував, що на кордонах України військову службу забезпечували 4-й та 5-й прикордонні округи, управління яких дислокувалося на початку ХХ століття відповідно в Бердичеві (з 1903 в Києві) та в Одесі. Київський прикордонний округ мав у своєму розпорядженні 5 бригад: 16-ту Сандомирську, 17-ту Томашевську, 18-ту Волинську, 19-ту Волочиську та 20-ту Хотинську. До Одеського прикордонного округу входили 4 бригади: 21-ша Скуленська, 22-га Ізмаїльська, 23-тя Одеська та 24-та Кримська [10, с. 2].

У цьому ж році російський дослідник О.В. Будницький заперечив великий відсоток участі євреїв в революції 1905–1907 років. Він писав, що до єврейської революційної партії Бунд у 1904 році входило приблизно 23 тисячі євреїв. А в 1905–1907 роках – 34 тисячі осіб. Царська реакція цю кількість зменшила до 2 тис осіб [11, с. 4].

Українське питання. І.Г. Самарцев у 1992 році писав, що українців, які прагнули до національної автономії, чорносотенці називали «маніяками самостійного українства» та «націоналістами» з безпідставною та шкідливою ідеєю окремішності [3, с. 97].

Дослідник В.М. Волковинський у 1996 році зазначав, що монархісти хотіли спрямувати чорносотенні загони й проти українців, яких звинувачували у самостійницьких прагненнях, бажанні відновити гетьманську владу із посольським представництвом у інших країнах, з власною армією та незалежною монетарною системою [8, с. 2].

Найбільшими ворогами української національної ідеї, противниками створення незалежної самостійної України, гонителями української науки, культури, мови та літератури, як писав В.М. Волковинський, були самі українці, які входили до утвореного в 1908 році в Києві «Клубу руських націоналістів». У його складі були духовні особи, інтелігенція, генералітет та інші представники еліти, більшість з яких були українцями. Однак називали вони себе не українцями, а малоросами, руськими патріотами, які покликані боронити ідею єдності руського народу. Прихильників української національної ідеї вони називали «мазепинцями», ототожнюючи себе із справжнім корінним населенням України. Наслідком їх діяльності стало віднесення українців до категорії приїзнього населення (іногородців) міністром внутрішніх справ П.А. Столипіним у 1910 році [8, с. 4].

У 1912 році ці «малороси» після проукраїнської демонстрації у Львові, яка відбулася після закриття Київського українського клубу та закінчилася побиттям вікон Російського консульства та редакцій московських газет, влаштували в Києві антиукраїнський погром. Вони напали на редакцію української газети «Рада» та книгарню «Львівського літературно-наукового вісника». У різних районах Києва монархісти обливали чорною фарбою портрети українського композитора М.В. Лисенка. Однак, як зауважив В.М. Волковинський, чорносотенці не влаштовували антиукраїнський погром подібний до єврейського, але відверто заявляли: «Почекайте, коли почнеться війна з Австрією, то вас, мазепинців, будуть на ліхтарях вішати» [8, с. 4].

Дослідник О. Берендєєв у 1998 році, досліджуючи питання участі студентів у революційних подіях 1905–1907 років, наголосив, що революція, яка почалася у 1905 році, збудила студентську активність в Україні. Відомо, що починаючи ще з лютого 1901 року, студентський рух вийшов за стіни вищих навчальних закладів. Саме в цей час рух став демонстративним і почав зливатися із рухом робітників за загальнополітичні та загальнонародні вимоги. Студентство почало досить виразно і організовано реагувати на прояви зростання революційного руху в імперії. Так, 14–15 січня 1905 року в Київському Політехнічному інституті відбувається сходка 500-та студентів, на якій обговорюється питання про засоби активної діяльності у зв'язку з подіями у Петербурзі 9 січня. Під час сходки внутрішні двері аудиторії були забарикадовані. О 16-й годині, коли лекції закінчилися, в інституті з'явився поліцейський із нарядом поліції і солдат. Поліцейський прагнув щось сказати, але був облитий холодною водою з пожежного крана. Водночас за двері були викинуті прокламації революційного змісту. До дверей підійшов ректор, але студенти відмовилися відчинити їх до того, доки з інституту не будуть виведені війська та поліція.

Біля виходу з КПІ була організована демонстрація. З цього приводу було заарештовано 10 студентів. У цей день, 15 січня 1905 року, було тимчасово зачинено Київський Університет та Київський Політехнічний інститут [12, с. 43].

У 1999 році Л.Г. Москвич, досліджуючи питання антиукраїнських поглядів в російському суспільстві на початку ХХ століття, стверджувала, що Професор Київського університету Т.Д. Флоринський рішуче критикував український національно-культурний рух, що активізувався в період Першої російської революції, і, виконуючи обов'язки голови Київського тимчасового комітету в справах преси, поширював антиукраїнські погляди, здійснював жорстокі цензорські функції.

Відомий російський історик літератури, етнограф і публіцист О.М. Пипін ще в 1899 році на сторінках журналу «Вестник Европы» публічно засудив позицію Т.Д. Флоринського відносно заборони виголошення українською мовою доповідей на XI археологічному з'їзді, що відбувся 1899 року в Києві.

Шовіністичні випадки щодо культурного відродження українського народу О.М. Пипін розкритикував у рецензії на працю Т.Д. Флоринського про українську мову, висловлюючись про так званий український сепаратизм. Рецензент

пояснював, що він «викликаний був, по-перше, природною любов'ю та звичкою до своєї мови і, по-друге – реакцією на утиски, що їх зазнавала в Росії з 70 років XIX століття малоруська мова» [13, с. 3].

У 2000 році М. Якименко, досліджуючи міграційні процеси в Україні на початку XX століття, стверджував, що міграційна політика уряду сприяла частковій свободі переміщення селян у межах Російської імперії, що на початку XX століття видавалося досить проблематичним. Так, якщо під час російсько-японської війни темпи міграційних процесів дорівнювали нулю, то після проголошення в 1906 році повної свободи переселень вони зросли до небачених раніше масштабів, давши за 9 років 1,3 млн переселенців (дані по всій Україні) [14, с. 131].

Історіографія подій Першої російської революції початку XXI століття.

Причини революційних подій. Історик Б.М. Міронов у 2002 році дослідив зв'язок росту населення з харчуванням та здоров'ям населення Російської імперії. Згідно з його дослідженнями, заснованими на кількості забракованих за здоров'ям новобранців, з 70-х років XIX століття до 1913 року показник непридатних до воєнної служби осіб постійно зростає. Особливо відчутним цей показник був на початку XX століття, що свідчить про різке погіршення рівня життя населення. Так, різниця між хворими молодиками призовного віку на початку XX століття порівняно з 90-ми роками XIX століття складала 55,5 тис. осіб [15, с. 40].

Дослідник-правознавець В.Д. Гончаренко в 2005 році писав, що однією з причин народного гніву у 1905 році було формування «булигінської» думи. Не дивлячись на початок масових заворушень у Російській імперії у 1905 році, уряд створив законодавчий орган з низкою істотних виборчих обмежень для значної кількості підданих Російської імперії, тим самим спричинивши невдоволення лібералів, які розцінили це як значно урізаний запізнілий демократичний експеримент. Так, з виборчого корпусу виключалися жінки, особи чоловічої статі молодші 25-ти років, військовослужбовці, учні та «бродячі іногородці». Високий майновий ценз виключав з числа виборців робітників і селянську бідноту [16, с. 51].

Історик С.В. Савченко у 2010 році, досліджуючи питання втрати довіри населенням Російської імперії до православної церкви стверджував, що антирелігійні настрої на початку XX століття поділяли не тільки світські інтелігенти, а й май-

бутні священники. Приміром, митрополит Веніамін (Федченков) згадував, що нібито всі семінаристи, а тим більше їхні вчителі, – безбожники. Викладачі духовних навчальних закладів відзначали «мертвину» семінарської науки «з її деспотичним монастирсько-поліційним режимом», котрий виховував священників-найманців, які ненавиділи церкву, богослов'я та все, що було з цим пов'язане. «Хіба ж я не знаю, що Бога немає», – писав Сергій Булгаков, згадуючи свої роки навчання у духовній семінарії [17 с. 107].

Реакційна політика царизму. В 2002 році П.А. Кошель у статті «Політичний розшук в Росії 100 років тому» описував діяльність філерів у середовищі революційних партій. Особлива увага в цьому дослідженні була приділена охороні царської родини, витрати на організацію якої у 1905 році становили 159 тисяч рублів. П.А. Кошель описав таємні групові філерські прізвиська із наданням стислої характеристики для кожної групи: «Штурман», «Кондуктор», «Євген», «Анно» та «Босяк». Також згадувалося й про активне вербування до агентурної діяльності революціонерів, зокрема, в тюрмах, де політичні в'язні перебували у частковій ізоляції від зовнішнього світу [18, с. 6].

У 2003 році П.А. Кошель у своїй статті «Заслання та каторга в Росії» досліджував питання відбування покарань жінками на початку XX століття. Він дійшов висновку, що в Сибірі, на Сахаліні та в інших містах заслання, де були присутні каторжні жінки, була розповсюджена розпуста, ознакою якої було поширення венеричних хвороб. Він відзначав, що новоприбулих жінок-каторжан обирали для себе всі мешканці каторги, як на базарі. Торгівля виражалася у спілкуванні між жінками та їх майбутніми співмешканцями на предмет переваг, які вони могли надати жінкам. Першочерговий вибір служниць та коханок мала адміністрація та чиновники каторги. За ними йшли каторжні наглядачі. Останні для себе мали обирати самі каторжники, які жили на вільному поселенні. Жінки, які відмовлялися від співмешкання, або не проходили цього трьохрівневого відбору, були нікому не потрібні. Їх зачиняли в каторжній в'язниці до їх смерті. Тому жінки на каторзі завжди мали обирати між життям у неволі з незнайомою людиною, але з правом вільного пересування на каторзі, або смертю у в'язничній камері від нудьги. Роботи для каторжан-жінок на початку XX століття не існувало [19, с. 14].

Дослідник О.П. Сарнацький у 2003 році описав арешт української брошури «Який буває

державний лад» в домі священика Солнцева, в селі Пінчуки Васильківського повіту Київської губернії, у жовтні 1909 року. Дочка священика З.М. Солнцева, якій належали 6 екземплярів даної брошури, була вражена заявою поліції, що дана література була злочинною. Вона запевнила поліцію, що придбала ці книжки цілком легально в Києві, вибираючи із каталогу газетної редакції «Київська старовина», та додала, що ця брошура була у вільному продажу в магазині «Київської старовини» та передбачалась її реалізація серед українського селянства [20, с. 16].

П.А. Кошель у статті «Дев'ятсот п'ятий рік: терор в дії», яка вийшла друком у 2003 році, наголошував на зв'язках есерів із японцями, які поставляли есерам зброю для боротьби проти російських урядових сил у 1905 році. Зокрема, йшлося про список революціонера Цилліакуса, який вдалося сфотографувати агенту російського охоронного відділення. В списку зазначалася сума в 26 тисяч англійських фунтів (приблизно 260 тисяч рублів) [21, с. 1].

Значний внесок в дослідження реакційної політики царизму був зроблений істориком В.Д. Сусоровим, який у 2005 році опублікував власне дослідження з цієї проблематики «Репресивні заходи царизму на Півдні України в 1905–1907 роках». Зокрема, В.Д. Сусоров узагальнив революційні виступи населення в містах та селах південної України в 1905 році за хронологічною ознакою. Згідно з його дослідженням найбільшу кількість вбитих та заарештованих демонстрантів було зафіксовано в Олександрівську, де з 12 по 14 грудня 1905 року було вбито біля 15 осіб, поранено – 20 людей, та заарештовано приблизно 800 чоловік [22, с. 45–52].

Історик Е.В. Кемпінський, який досліджував революційні події на Кавказі, в 2006 році описав загальне піднесення революційного духу у середовищі інтелігенції в роки Першої російської революції. Він зазначав, що на початку ХХ століття тюремне ув'язнення сприймалося інтелігенцією як своєрідний «університет», пройти крізь який було справою честі для кожного поважаючого себе борця за свободу. Однак судова система Російської імперії часто виносила пом'якшуючі вироки представникам «вільних професій» та учнівській молоді. Це своєю чергою у радикальному інтелектуальному середовищі, під гаслом «Сміливіше до тюрем», сформувало рух молоді напередодні та в роки Першої російської революції [23, с. 72].

У 2011 році вийшла друком книга Д.Б. Павлова «Японські гроші та Перша російська революція»,

в якій він дослідив фінансування революційних партій в Росії в 1905–1907 роках. Згідно з його дослідженнями у 1905–1906 роках есери та есдеки отримали від японців на озброєння не менше ніж 1 млн йен, що складало станом на 2011 рік суму в 5 млн йен або 40 млн доларів. Таке щедре фінансування було явною переоцінкою можливостей революційних партій у роки Першої російської революції, однак, не дивлячись на це, японський генерал М. Тераучі наголошував, що під час війни всі засоби прийнятні проти ворога [24, с. 182].

Українське питання. Історик І.А. Коляда в 2006 році опублікував статистичні дані про діяльність українських видань в роки Першої російської революції. Він стверджував, що після царського Маніфесту 17 жовтня 1905 року видання публіцистики українською мовою, незважаючи на цензурну політику, постійно зростало. Якщо в 1908 році українських газет та журналів видавалося лише 8, то вже в 1913 – 19. У період з 1905 по 1916 рік у 38 із 64 міст Лівобережжя видавалося близько 260 газет, а до 1905 – лише 21 (8% від загальної кількості). В 1905–1908 роках з'явилося понад 80 нових часописів (31%), найбільше в 1906 році – 56, тобто майже 22% від загальної кількості [25, с. 82].

Крім цього, він наголошував на постійних переслідуваннях української періодики царською цензурою. Одним з найяскравіших прикладів негативного ставлення уряду Російської імперії до української преси в період Першої російської революції було закриття Лубенської газети «Хлібороб», котру було надруковано в 1905 році та видано всього 5 номерів загальним накладом 2,5 тис. примірників.

Однак це не зупинило українську інтелігенцію в прагненні до відродження легального українського друкованого слова. На початку 1906 року в Києві почала виходити газета «Громадське слово», яку уряд заклав у відповідь на її вимогу надати політичну автономію Україні відразу ж після виходу в світ першого номеру. «Громадська думка» стала її ідейною спадкоємицею. Активно долучились до боротьби за автономію України одеські «Вісті», катеринославська «Добра порада», харківська «Слобожанщина», київський «Шершень». Навіть у самому серці Російської імперії стали виходити українські часописи: в Москві – «Зоря», в Санкт-Петербурзі – «Вільна Україна» [25, с. 81].

У 2007 році дослідники М. Щербак та Н. Щербак вивчали питання цензурної політики Російської імперії на початку ХХ століття. Вони

стверджували, що окрім періодичних видань революція 1905–1907 років дала поштовх до розвитку українського книгодрукування. В 1906 році було видано 116 українських книг, у 1907 – 156, у 1908 – 220. Якщо в 1905 році діяло 4 видавництва, що здійснювали видання українських книг, то вже в 1909 році в українських губерніях налічувалось 17 українських видавництв. Українська книга за роки революції на загальноросійському книжковому ринку перемістилася з 12 на 8 місце [26, с. 145].

Незважаючи на антиукраїнський характер правомонархічного руху в Росії на початку ХХ століття, представники його усвідомлювали важливість аграрного питання для України та навіть відкрито виступали за надання землі українським селянам. У 2006 році це питання досліджував І.В. Омелянчук, який писав, що в Одесі у жовтні 1908 року Союз російського народу прийняв резолюцію стосовно селян, у якій було наголошено на необхідності сприяти наділенню землею бідних селян, вирішенні проблем з орендними цінами на землю та допомозі селянам в отриманні дотацій у Селянському банку для прискорення покупки земельних наділів [27, с. 87].

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що дослідники пострадянського періоду, які займалися проблематикою Першої російської революції, продовжили традиції радянської істо-

ріографії, доповнюючи її власними науковими розвідками. Треба зауважити, що інтерес до історії Російської імперії після розпаду СРСР значно підвищився не тільки в Росії, а й в колишніх республіках Радянського Союзу, які також входили до теренів Російської імперії у різні періоди своєї історії.

Особлива увага у пострадянський період дослідниками революції 1905–1907 років була приділена функціонуванню репресивного апарату Російської імперії. Діяльність чорносотенних організацій та правомонархічний рух у Росії вже розглядався без марксистського нашарування, що дозволило деяким дослідникам опублікувати незалежні від політичної кон'юнктури наукові матеріали.

Для українських істориків проблематика революційних подій початку ХХ століття стала важливим етапом боротьби за національну ідею, за освітні й культурні права українського населення. Подібні думки, а тим більше й наукові розвідки, були небезпечними в радянські часи. Лише в умовах незалежної України дослідження проблематики «українського питання» стали актуальними, необхідними для збереження української самоідентифікації за несприятливої політичної й державницької моделі для українців, які були реалізовані урядами сусідніх країн, на протязі ХІХ – ХХ століть.

Список літератури:

1. Ананьич Б.В. Кризис власти и реформы в России на рубеже XIX – XX веков в исследованиях американских историков. *Отечественная история*. 1992. № 2. С. 208–211.
2. Хеймсон Л. Об истоках революции. *Отечественная история*. 1993. № 6. С. 3–15.
3. Самарцев І.Г. Чорносотенці на Україні. *Український історичний журнал*. 1992. № 2. С. 90–98.
4. Андреев Д.А. Эволюция политической доктрины русского масонства 1906–1917 гг. *Вестник Московского университета*. 1993. № 4. С. 6–7.
5. Вязмитинов М.Н. Жандармы и армия. *Военно-исторический журнал*. 1995. № 1. С. 89–93.
6. Гусев В.І. Сорока В.М. Царська охоронка: якою вона була насправді? *Трибуна*. 1995. № 11–12. С. 35–38.
7. Черняк А. Тайна первой революции. *Наши современники*. 1995. №9. С. 201–208.
8. Волковинський В.М. «Чорна сотня» та її «хрещені батьки» в Україні на початку ХХ століття. *Історія України*. 1996. № 10. С. 1–4.
9. Плакса М. Чорносотенці. *Історія*. 1998. № 27. С. 11–12.
10. Бородич Л.В. Військово-охоронна система Російської імперії на території України у ХІХ – на початку ХХ століття. *Історія України*. 1999. № 6. С. 1–3.
11. Будницький О. В чужом перу похмелье: Евреи и русская революция. Москва-Иерусалим, 1999. 479 с.
12. Берендеев О. Студентський рух у Києві. 1895–1908 рр. *Історія в школі*. 1998. № 3. С. 43
13. Москвич Л.Г. Прогресивна російська інтелігенція і Україна (кінець ХІХ – початок ХХ століття). *Історія України*. 1999. № 43.
14. Якименко М. Міграція українського селянства як об'єкт ідейно-політичної боротьби в Російській імперії на межі ХІХ–ХХ століть *Пам'ять століть*. 2000. №3. С. 130–135.
15. Миронов Б.Н. «Сыт конь-богатырь, голоден – сирота»: питание, здоровье и рост населения в России второй половины XIX – начала XX века. *Отечественная история*. 2002. № 2. С. 30–43.
16. Гончаренко В.Д. Зміни в системі центральних органів влади Росії внаслідок буржуазно-демократичної революції 1905–1907 років. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 2. С. 51–65.

17. Савченко С.В. «Заблудла» та «вірна» паства очима православних місіонерів Півдня України початку ХХ ст. *Український історичний журнал*. 2010. № 1. С. 107–128.
18. Кошель П.А. Политический сыск в России 100 лет назад. *История*. 2002. № 39. С. 2–6.
19. Кошель П.А. Ссылка и каторга в России. *История*. 2003. № 2. С. 7–14.
20. Сарнацький О.П. Дії прокурорського нагляду та суду щодо покарання представників української інтелігенції в роки столипінської реакції. *Культурологічний вісник*. Запоріжжя. 2003. Вип. 11. С. 16–18.
21. Кошель П.А. Девятсот пятый год: террор в действии. *История*. 2003. №16. С. 1–3.
22. Сусоров В.Д. Репрессивні заходи царизму на півдні України в 1905–1907 роках. Херсон : Олді-плюс. 2005. 115 с.
23. Кемпинский Э.В. Государство против интеллектуальной контрэллиты. *Общественные науки и современность*. 2006. № 4. С. 72.
24. Павлов Д.Б. Японские деньги и Первая русская революция. Москва : Вече, 2011. 286 с.
25. Коляда І. Українська інтелігенція і преса у боротьбі за вирішення мовного питання на початку ХХ століття. *Історичний журнал*. 2006. № 1. С. 81–82.
26. Щербак М., Щербак Н. Цензура і преса в Києві на початку ХХ століття. *Сучасність*. 2007. № 9.
27. Омелянчук И.В. Крестьянский вопрос в программах консервативно-монархических партий России. (1905–1914). *Вопросы истории*. 2006. № 7. С. 83–98.

Tokalenko P.O. HISTORIOGRAPHY OF EVENTS OF THE FIRST RUSSIAN REVOLUTION IN THE POST-SOVIET TIME

In the article the author published historical studies of the events of the First Russian Revolution of the late twentieth and early twenty-first centuries. The main attention is paid to the research of Ukrainian historians about the next stage of the national revival of the Ukrainian intelligentsia during the revolution of 1905–1907. The author also briefly analyzed the works of American historians who studied the events of the First Russian Revolution. In addition, the article published fragmentary information about the repressive policy of tsarism in 1905–1910, based on the research of modern Ukrainian and Russian historians. The article presents statistical data on Jewish pogroms in southern Ukraine. The issue of anti-Ukrainian repressions on the part of the Black-Hundred movement and state power in Ukraine in 1905–1907 years is considered. Attention is drawn to the migration process of Ukrainians as a consequence of Russian chauvinistic policy. The activities of gendarmerie agents against revolutionary forces are described, the organization of internal surveillance of the troops organized by the tsarist authorities, especially. Fragmented information is provided on the location of Russian troops in Ukraine, ready to suppress massive revolutionary riots. The royal censorship is described as an instrument for combating freedom of speech in the Russian Empire. The organization of counter-revolutionary forces in the Russian Empire is described by the author in the context of the research of the 90s of the twentieth century. A new look at the causes of the revolutionary movement of 1905 was considered in the study of historians of the early 21st century. The number of victims of events in St. Petersburg on January 9, 1905 was filed for alternative considerations. The article is divided into two blocks: the historiography of the 90s of the twentieth century and the historiography of the events of the First Russian Revolution of the early twenty-first century. All information in the article is presented in chronological order and is divided into thematic blocks.

Key words: *First Russian revolution, policy of tsarist reaction, “Ukrainian question”, “Black hundred”, Russian chauvinism.*